

ЗОРАН ЂЕРИЋ

УЗ ОДЕ ДОСТОЈЕВСКОГ

Ове три поеме Фјодора Михајловича Достојевског (1821–1881) нису објављене током живота великог руског и светског писца. Прва од њих – „Поводом европских догађаја из 1854. године” – написана је у априлу 1854. године. Достојевски, који је у то време служио као војник у Семипалатинску, послао је рукопис преко команданта свог батаљона Велихова шефу штаба Сибирског корпуса, генерал-пуковнику Јаковљеву, одакле је званичним путем упућен у Санкт Петербург шефу Трећег одељења Л. В. Дубељту, с молбом да буде објављен у *Санктпетербуршким новинама*. Али Дубељт није дао сагласност за штампање поеме.

Друга поема – „Први јул 1855. године” (рођендан царице Александре Фјодоровне) – написана је у лето 1855. године и, преко команданта сибирског корпуса, генерала Г. Х. Гасфорта, предата војном министру с молбом да је „баци под ноге Њеног императорског величанства, удовице цара Николаја I, суверене царице”. Молба је одбијена.

У пролеће 1856. године Достојевски је написао и трећу поему – „Поводом крунисања и закључивања мира” („Страшни рат је завршен!..”). И она је послата у Санкт Петербург с молбом: „...ако сматрате да је могућно издејствовати високу сагласност за штампање у неком петербуршком периодичном издању”. Ни овом захтеву није удовољено.

Поеме сведоче о очајничким покушајима Достојевског да се врати у књижевност. Прва писма брату, после робије, прожета су истом тежњом: „Сада имам много потреба и нада о којима нисам ни мислио, али све су то загонетке, па према томе до [...]. Верујем, дозволиће ми да штампам за шест година, а можда и раније. Уоста-

лом, много тога се може променити и зато сада нећу да пишем глупости. Чућете за мене” (писмо од 22. фебруара 1854).

Али током живота Николаја I покушај скретања пажње највиших сфера на трагично безизлазан положај прогнаног писца остао је неуспешан. Извесно олакшање судбине Достојевског уследило је тек крајем 1855. године, након што је генерал Гасфорт, упутивши песму „Први јул 1855. године” војном министру у Санкт Петербург, затражио да се Достојевском додели подофицирски чин.

Наредба о унапређењу Достојевског у подофицира издата је 20. новембра 1855. Али писцу је најважније било да добије дозволу за објављивање. О томе сведоче писма А. Е. Врангелу, од 23. марта, 13. априла и 23. маја 1856. „Шаљем поему поводом крунисања и закључивања мира”, написао је Достојевски 23. маја 1856. „Било да је добра или лоша, ја сам је овде послао по претпостављенима с молбом да ми дају дозволу да се штампа. Тражити официјелно (молбом) дозволу да се штампа, не претпостављајући то у часу писања, по мени, мало је незгодно. Зато сам и почео са стиховима. Прочитајте их, препишите и постарајте се да они стигну до монарха”. Поема „Поводом крунисања и закључивања мира”, праћена захтевом команданта корпуса да се Достојевском одобри право објављивања, послата је у Санкт Петербург. Али, како следи из извештаја Војног министарства, од 17. септембра 1856. године, „Његово величанство, приставши на унапређење Достојевског у чин заставника, наредило је успостављање тајног надзора над њим до потпуне потврде његове поузданости, а затим ћемо се постарати и за дозволу објављивања његових књижевних дела”.

Унапређење Достојевског у заставника догодило се 26. октобра 1856. Али дозвола за објављивање је одложена до априла 1857.

Поеме из 1854, 1855. и 1856. године Достојевски је писао у неподношљиво тешком окружењу за њега, у Семипалатинској касарни, налазећи се у положају политичког прогнаника који није имао право да се врати књижевности. Због тога је, оцењујући личности и догађаје, покушао да се стриктно придржава званичних формула и клишеа руске периодике из периода Кримског рата, који су одражавали владине ставове. Као што је Л. П. Гросман установио, развијајући тему Источног рата у поеми „Поводом европских догађаја из 1854. године”, аутор је у њу пренео низ слика заједничких патриотској поезији 1854. године, које су одговориле на владину оцену рата и биле широко заступљене у тадашњим новинама. Такве су песме Ф. Глинке „Ура” (*Северна њчела*, 1854, 4. јануара, бр. 2), Н. Арбузова „Непријатељима Русије” (*Северна њчела*, 1854, 1. фебруара, бр. 25), Н. Левашова „Света битка” (*Северна њчела*, 1854, 8. марта, бр. 54) итд. Исто се односи и на две друге поеме.

Будући да је Достојевски, радећи на све три своје поеме, био везан за положај бившег петрашевца (члана тајног револуционарног кружока који је основао Михаил Васиљевич Петрашевски, социјал-утопист, жестоки противник царског самодржавља) и док их је стварао тежио је првенствено циљу убеђивања владиних сфера у његову „поузданост”, како би му се поново отворио пут у живот и књижевност, не можемо са потпуном сигурношћу да по њима судимо о личном расположењу аутора у том тренутку. Међутим, нема сумње да је Достојевског, као што се види из његових писама А. Н. Мајкову 1856, захватило опште патриотско одушевљење које су широки слојеви руског друштва доживљавали током Кримског рата. Такође сугерише да је у то време формирано његово уверење о посебној улози Русије у борби за ослобођење словенских народа од турске власти, што је касније, 1876–1877, било изражено на страницама *Дневника њисца*. Коначно, очигледно је да је Достојевски, као и већина његових савременика (не искључујући Херцена), очекивао промене у владиној политици после смрти Николаја I и повезивао одређене политичке наде са ступањем на престо Александра II. Ипак, немамо разлога да верујемо да су поеме из 1854, 1855. и 1856. године значиле да је Достојевски одбацио низ централних идеја петрашеваца и, посебно, негативне оцене политичког режима Николаја I. Као што су показала дела Достојевског с почетка шездесетих година 19. века, писац се вратио из Сибира још увек уверен у потребу укидања кметства и спровођења низа других темељних политичких и друштвено-економских трансформација, иако је развој његових погледа на начин њихове примене добио другачији правац током развоја његове „платформе тла”, формулисане у часописима *Време* и *Ејоха*.

Поема „Поводом европских догађаја из 1854. године” написана је у вези са заоштреним сукобом између Русије, с једне стране, и Енглеске и Француске, с друге стране, након што су Енглеска и Француска објавиле рат Русији. Званични разлог за објаву рата било је заузимање две највеће европске хришћанске силе за Турску и њихова неспремност да подрже Русију у спору са Турском око „светих места” (Палестина). *Санкџијетербуршке новине* су 1854, у рубрици „Побуне хришћана на Истоку”, редовно објављивале саопштења и чланке у којима се извештава о верском прогону хришћана од стране муслимана у Турској.

У својој поеми „Поводом европских догађаја из 1854. године” Достојевски се подсетио на политичку ситуацију у Европи 1831–1832 (руско-пољски сукоб), о чему је и Пушкин писао („Клеветницима Русије”). Размишљања о словенско-руском јединству, понос у сећањима на догађаје из 1812. године, помрачени осећајем горчине

(у вези са војним неуспесима Русије: за Пушкина – код Варшаве 1831; за Достојевског – у Кримском рату), карактеришу и једно и друго дело. Жеља Достојевског да опонаша оду „Клеветницима Русије” постаје нарочито очигледна у другој половини песме. Обраћајући се, по узору на Пушкина, западним дипломатама и новинарима, он овде одговара на оптужбе изазване источном политиком тадашње Русије.

Треба напоменути да су А. С. Хомјаков, Ф. И. Тјутчев и други словенофилски песници у првим месецима након избијања непријатељстава били склони да рат повезују са својим политичким сновима. Они су то сматрали тестом који је Русији потребан за њен препород, а, истовремено, и неопходним средством за ослобађање словенских народа од власти Турске и за будући тријумф православног Истока над католичким Западом. Али убрзо се однос већине словенофила према рату променио: под утицајем пораза и предаје Севастопоља, у њиховој средини, као и у целом руском друштву, дошло је до наглог пораста незадовољства војним и политичким системом Николаја I.

Поређење поеме „Поводом европских догађаја из 1854. године” са две касније поеме – једној која је упућена удовици Николаја I, поводом њеног рођендана, и другој која је написана поводом крунисања Александра II – чини вероватним закључак да је Достојевски током Кримског рата доживео еволуцију сличну оној коју су у то време искусили широки делови руског друштва. Ако у поеми „Поводом европских догађаја из 1854. године”, уз све обиље званичних формула у њој, постоји искрена ауторска инспирација, онда патетичне линије обе касније поеме производе хладан и мучан утисак. У поеми „Први јул 1855. године” акценат више није толико на догађајима које је доживела Русија, већ на личној судбини аутора: Достојевски подсећа царицу на себе, позивајући је да опрости њему и другим „изоштеницима” попут њега, пред суђењима која су задесила њу и целу Русију... У трећој поеми, „Поводом крунисања и закључивања мира”, иста тема звучи изразитије. Као највиши пример за Александра II, овде се узноси Христос, који је опростио мучитељима на крсту и човечанству препустио завет опроштаја и љубави.

Уз песничке формуле и фразе које потичу из оде „Клеветницима Русије”, у поемама постоје и друга подсећања на Пушкина и Љермонтова (поема „Валерик”, 1840).

Поема „Први јул 1855. године” написана је у жанру филозофских ода и елегија: Достојевском је могла да послужи као пример ода Г. Р. Державина поводом смрти грофице Румјанцеве (1791), или

његова поема „О смрти грофа Орлова” (1796), елегија В. А. Жуковског „О смрти њеног величанства краљице Виртемберга” (1819).

У поеми из 1856. године, „Поводом крунисања и закључивања мира”, Достојевски је следио тип Ломоносовљевих ода: на пример, оде „На дан ступања на престо Јелисавете Петровне” (1746). У складу са канонима овог жанра, хвалећи Русију, величао је њену будућност, коју је повезивао са предстојећим политичким променама. Према устаљеној традицији, аутор је новог цара назвао Петровим наследником, „аутократским гигантом”, подстичући га тиме (иако плахо) да делује у духу великог реформатора.

У исто време, Михаил Михајлович Достојевски (1820–1864; писац кратких прича и књижевни критичар, издавач; старији брат Ф. М. Достојевског) искрено је писао свом брату о несавршености његових песама: „Читао сам твоје песме и сматрам их веома лошим. Поезија није твоја специјалност” (у писму од 18. априла 1856).

Гласине да је Достојевски писао оде изазвале су огорчење и подсмех у водећим круговима петербуршких писаца. Крајем 1855. *Савременик* је објавио фељтон И. И. Панајева „Књижевни идоли, дилетанти, итд.”, где је Достојевски приказан у карикатуралним бојама. Према претпоставци А. Н. Лурјеа, овај фељтон изазвале су поеме Достојевског.

Када је 1883. први пут објављена поема „Поводом европских догађаја из 1854. године”, оштро и у основи неправедно је реаговао Шимон Токаржевски, друг Достојевског из затвора у Омску. Рециклирајући своје мемоаре, написане почетком шездесетих година 19. века, Токаржевски је у поглавље посвећено Достојевском уврстио негативну критику овог дела и његовог аутора, у којој је писање песама објашњено поданичким мотивима Достојевског. Овај приказ је дат у чланку „Ф. М. Достојевски из мемоара прогнаног Пољака” (*Руска сџарина*, 1910, бр. 3, стр. 611). Аутор чланка, В. Храњевич, представио је низ одломака из књиге Токаржевског (у сопственом преводу), углавном како би показао непоузданост његових мемоара.

Поема „Поводом европских догађаја из 1854. године” први пут је објављена 1883. у листу *Грађанин (Гражданин)*, број 1, стр. 3–7. У *Сабрана дела* Ф. М. Достојевског (*Полное собрание сочинений Ф. М. Достоевского*) укључена је 1883. године (*Биографија, писма и заметки из записной книжки*, Спб., том 1).

Поеме „Први јули 1855. године” и „Поводом крунисања и закључивања мира” први пут су штампане у часопису *Књижевно наследство* (*Литературное наследство*, том 22/24, Москва), 1934. године, а потом у *Сабраним делима* из 1972. године (Ф. М. Достоев-

ский, *Полное собрание сочинений в тридцати томах*, том второй, Издательство „Наука”, Ленинград 1972).

Све три поеме су први пут преведене на српски језик и објављене у шестом тому издања *Досићојевски као мислилац – Мисли из бележница, 1860–1881*, ИРО „Партизанска књига”, Љубљана – Београд, 1982 (превод Мирка Ђорђевића).

Нови превод с руског оригинала и препев ових ода сачињен је после четрдесет година, а у прилог обележавању 200. годишњице од рођења Ф. М. Достојевског.